

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, рейтинги сармоягузорӣ, қолибияти молиявии кредиторӣ ва молӣ.

Вазъи иктисодиву сиёсии кишвар ба фаъолияти устувори соҳаи кишоварзӣ вобаста аст ва ин аҳамияти сатратегӣ доштани онро собит мекунад. Имрӯз барои касе пӯшида нест, ки рушди устувори соҳаи кишоварзии Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иктисод ба сармоягузорӣ эҳтиёҷ дорад. Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ бе рушди дахлдори пойгоҳи моддию техникаӣ, густариши иқтидори истеҳсоли ва афзудани ҳаҷми фондҳои асосии кишоварзӣ, ки аз ҳисоби маблағгузорию иловагии воситаҳои пулӣ ва моддӣ, яъне сармоягузорӣ амалӣ мешаванд, имконнопазир мебошад. [1.2]

Бинобар ин ҷонноксозии фаъолияти сармоягузорӣ омили муайянкунадаи рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад. Барои ин на танҳо ислоҳоти ниҳодӣ, чалби воситаҳои азими моддӣ ва пулӣ ба соҳаи кишоварзӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятнок, балки истифодаи самараноки сармоягузорӣ лозим мебошад. Ҳамаи соҳаҳои кишоварзӣ, ҷи пахтакорӣ, боғдорӣ ва тоқпарварӣ ва ҷи рушди иҷтимоии деҳот, ба сармоягузорӣ ниёз доранд. Бинобар ин фароҳам соختани шароит баҳри чалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ самти муҳими сиёсати кишоварзии давлат ба шумор меравад.

Барои ташаккул ва таъмини самараноки амалкарди механизми минтақавии сармоягузорӣ, ҳолати хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзии камплекси агросаноатӣ, тамоми ҷумҳуриро доништан зарур аст. Дар натиҷаи таҳлил зарурати сармоягузорӣ ва имкони ҷудокунии онҳо ба корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳа, минтақа, инчунин ҳаҷми сармоягузорию лозимаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан мумкин аст [3.7].

Хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба тамоми мучтамаи агросаноатӣ таъсир мерасонад, чунин истифодаи захираҳои биологӣ ва табиист, ки зимни он, ба фарқ аз соҳаҳои дигари хоҷагии халқ, асоси технологияро равандҳои биологӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳамчунин хусусиятҳои раванди такрористеҳсолро дар кишоварзӣ муайян мекунад, ки махсусан дар заминистифодабарӣ, ки ба мавсим вобастагӣ дошта, риояи таносуби дақиқи миёни сармоягузорию дарозмуддату мавсими хароҷоти ҷориро металабад. Ба ҳисоб нагирифтани хароҷоти ҷорӣ (масалан, зиёдшавии онҳо дар айёми ҳосилгирӣ) ба талафёбии як қисми ҳосил, паст гаштани сармоягузорию истеҳсоли на танҳо дар кишоварзӣ, балки дар нигоҳдорӣ, коркард оварда мерасонад ва сармоягузорию минбаъдари ҳам бефоида мегардонад [2].

Ба фарқ аз соҳаҳои дигар, ки замин ба ҳайси таҳкурсии фазоӣ хизмат мекунад, дар соҳаи кишоварзӣ самаранокии он нақши асосиро бозида, сатҳи истифодаи он яке аз маҳакҳои истифодаи замин ҳамчун захираи асосӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Замин дар ҳама кишварҳо дорои миллии ҷамъияти мебошад ва давлат ба воситаи тадбирҳои конунгузорӣ ва иктисодӣ истифодаи онро ба манфиати ҷома танзим мекунад.

Дар интиҳои соли 2017 дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 420 корхонаи кишоварзӣ амал мекард: аз ҷумла 15 совхоз, 28 колхоз, 2 хоҷагии таълимӣ, 2 заводи таҷрибавӣ, 3 заводи зотпарварӣ, 4 фабрикаи парандапарварӣ, 4 ҷамъияти саҳомии шакли пӯшида (ҶСП), 47 ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ҶДММ), 289 кооператив ва 26 корхонаи дигар. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кохонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар ҷавал нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи гурӯҳҳои хоҷагӣ (бо нарҳҳои қиёсшаванда, ҳаз. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2013	2014	2015	2016	2017
Маҳсулоти кишоварзӣ бо нарҳҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	20358,5	21197,3	21862,8	23008,2	24576,0
Бо % нисбат ба соли пешин	-	104,1	103,1	105,2	106,8
Аз ҷумла: Растанипарварӣ бо нарҳҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	14706,5	14838,9	15046,6	15813,9	16977,8
Бо % нисбат ба соли пешин	-	101,0	101,4	105,1	107,5
Чорводорӣ бо нарҳҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	5652,0	6358,4	6816,2	7194,2	7598,2
Бо % нисбат ба соли пешин	-	112,5	107,2	105,5	105,6

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2018.- С. 16

Аз таҳлили ин чадвал солҳои 2013- 2017 тамоюли афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 20,7% мушоҳида карда мешавад. Аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ба 15,4%, маҳсулоти чорводорӣ ба 34,4% афзудааст. Тағйирёбии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ оварда шудааст.

Маълумоти чадвал аз афзудани истеҳсоли сабзавот соли 2017 нисбат ба соли 2013, аз ҷумла: лаблабу ба 24,9 %, ғаллаву лӯбиёҳо ба 3,9% ва меваю буттамева ба 23,3% дарак медиҳанд. Картошка, меваю буттамеvaro асосан аҳоли истеҳсол мекунад ва бояд гуфт, ки ҳосилнокии зироатҳо дар ин ҷо нисбат ба корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ хеле баландтар аст.

Чадвали 2.

**Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ
дар ҳамаи гурӯҳҳои хоҷагиҳо, ҳаз. тонна**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2017 бо % нисб. 2013
	2013	2014	2015	2016	2017	
Ғалла (ҳамагӣ)	1392644	1317821	1392581	1435810	1447689	103,9
Пахта	392812	372656	270047	284708	389649	99,2
Картошка	1115696	853739	8871118	898116	782892	70,2
Сабзавот	1490650	1549481	1666573	1748282	1859085	124,7
Мева ва буттамева	328467	341268	299276	364060	405034	123,3

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2018.-С. 142-174

Ҳамин тариқ аз маълумоти пешакии Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми ками сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ асосан аз ширкатҳои тиҷоратӣ ва калони саноатӣ гирифта шуда, бештар ба сохтмон ё густариши корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ раван шудаанд. Самаранокии парвариши маҳсулоти кишоварзӣ ба сатҳи ҳосилхезии замин ҳамбастагӣ дорад. Аммо барномаи корхонаҳои давлатӣ баланд бардоштани ҳосилхезии замин мунтазам иҷро намешавад. Соли 2013-2017 воридкунии нуриҳои минералӣ ба 1 га замини кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 13,5%, ҳиссаи киштзорҳои бо нурии минералӣ таъминшуда аз 49,8% дар соли 2013 то 52,6% дар соли 2017 афзоиш ёфт.

Самти баланд бардоштани дигари шоистаи таваҷҷуҳи ҷалби сармоягузорӣ ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ имконияти ташкили қарздиҳӣ бо гарави фондҳои асосӣ ва ҳосил аст, ки чун қоида, арзишашон аз нархи бозории замин баландтар мебошад. Баҳодиҳии самаранокӣ ва мувофиқати ин самт барои пешгирӣ кардани эҳтимолияти муфлисшавии корхонаҳои кишоварзӣ ва афзоиши фоидани он дар сурати истифодаи қарз имкон медиҳад. Ҳамчунин андозаи муносиби воситаҳои ҷалбшаванда барои гурӯҳҳои корхонаҳои кишоварзӣ бо шароити муайяни табию иқлимии хоҷагидорӣ бо таҳияи пешакии механизми муносибсозӣ муайян карда мешавад.

Имрӯз сармоягузориҳои молиявӣ, қарзӣ, молӣ ва лизингиро ба ҷое раван бояд кард, ки самарани зудтар бештар аз онҳо ба даст ояд. Албатта, дар шароити муборизаи рақибонаи шадид дар бозори сармоягузорӣ дар миёни минтақа ва соҳаҳо ғолиб он мешавад, ки ҳаҷми кофии сармояро бо самарани бештарини истифодабарӣ ҷалб карда тавонад [4.17]. Вазифаҳои мақомоти маҳалли минтақавии ҳокимият, мақомоти хоҷагидорӣ дуруст муайян кардани самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ, ба самтҳои инноватсионӣ технологӣ раван кардани онҳо ва зимнан мохирона истифода бурдани фишангҳои иқтисодӣ ва андозӣ мебошад. Ҷустуҷӯи сармоягузорӣ кори душвор аст, вале таъмини истифодаи самаранокӣ он аз ин душвортар аст. Саҳми соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон дар ҷалби захираҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамагӣ 0,06% аст. Сохтори захираҳои ба соҳа ҷалбшаванда ҳам беҳбудро металабад.

Чадвали 3.

**Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(млн доллар)**

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сармоягузорӣ ҳамагӣ							
Чамъ дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	2637,1	3385,4	411,7	4715,8	5056,3	5063,8	5665,4
Дар як сол ворид шуд, млн. доллар аз ҷумла	325,5	746,4	1011,9	909,3	977,8	842,7	1100,4
Чамъи сармоягузориҳои мустақим дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	1566,7	1755,2	2291,4	2580,2	2785,5	3245,7	3584,8

Дар як сол ворид шуд, млн доллар	161,4	391,4	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5
Пардохто ба сармоияи оинномавӣ чамъ дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	1374,5	1458,2	1585,1	1792,1	1878,0	2222,3	2156,7
Дар як сол ворид шуд, млн доллар	77,0	112,7	159,3	195,8	257,2	279,2	46,0

Манбаъ: *Ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2018.- С. 230*

Чӣ тавре ки аз ҷадвал дида мешавад, солҳои 2011-2017 ҳаҷми сармоягузори мустақими хоричӣ ба иқтисоди миллӣ беш аз 2,1 маротиба афзуда, соли 2017 - 5665,4 млн доллари ИМА-ро ташкил дод. Вале соли 2009 дар натиҷаи таъсири оқибатҳои бухрони молиявии ҷаҳон воридоти сармоягузори мустақими хоричӣ кам шуда, 160,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод.

Дар ҳамин ҳол дар сохтори активҳои корхонаҳои кишоварзӣ чун пештар беш аз 60% ба сармоияи худӣ рост меояд. Вале ҳиссаи он дар солҳои 2010-2017 батадриҷ коҳиш меёбад. Сатҳи мустақилии молиявии корхонаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 70% то ба 60% паст шуда, зимнан агар камшавии ҳиссаи сармоияи худӣ дар иқтисод ба 65,0% аз ҳисоби воридоти қарзҳо ва ба 32,0% аз ҳисоби афзоиши қарзи кредиторӣ ҷуброн шуда бошад, дар кишоварзӣ 65%-и афзоиши сармоияи қарзӣ бо қарзҳои муҳлатгузашта ва танҳо 35% бо кредитҳои алоқаманд аст.

Ба ғайр аз ин, сифати қарздорӣ кредиторӣ аҳамияти калон дорад. Дар иқтисодиёт ҳиссаи қарзи кредиторӣ муҳлатгузашта дар активҳо дар давраи мазкур аз 15,0% то ба 90% коҳиш ёфт, яъне афзоиши воқеии қарзи кредиторӣ дар активҳо 2,1 фоизро бо дарназардошти беҳшавии сохтори он ташкил дод. Дар соҳаи кишоварзӣ вазни ҳоси қарзи муҳлатгузашта дар активҳо аз 18% то 24% афзоиш ёфт.

Ба ибораи дигар, зиёда аз нисфи уҳдадорӣ корхонаҳои кишоварзиро на маблағгузори нав, балки уҳдадорҳои қаблан қабулкарда ташкил доданд. Ҳиссаи қарзҳои муҳлатгузашта дар активҳо ва музди дучанд зиёди меҳнат дар соҳа, новобаста ба даромаднокии паст, ба он имкон медиҳанд, ки дар радбаандии сармоягузори ҷои баландтар аз кишоварзиро ишғол кунанд.

Ҷадвали 4.

Ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои асосии фаъолияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007-2017

	Намудҳои фаъолият	Нишондиҳандаи интегралӣ		Рейтинг	
		2007	2017	2007	2017
1	Истихроҷи канданиҳои фойданок	5,0	5,5	2	2
2	Саноати коркард	0,5	0,0	9	9
3	Истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ	2,4	2,8	5	5
4	Кишоварзӣ	0,5	0,3	8	8
5	Сохтмон	5,5	5,9	1	1
6	Савдои яклухт ва чакана	2,2	2,5	6	6
7	Нақлиёт ва алоқа	1,0	1,3	7	7
8	Алоқа	5,5	4,5	3	4
9	Фаъолияти молиявӣ	4,0	5,3	4	3

Манбаъ: *Ҳисоби муаллиф аз рӯйи ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Соли 2017 он 11,7%, ё 60%-и сатҳи соли 2003-юмро ташкил дод. Аммо дар тамоми иқтисодиёт суръати пардохтани қарзҳо баландтар аст. Камшавии қарзҳои ҷорӣ пардохткарда бо авзоиши қарзҳои ҷуброн карда шуд. Натиҷаҳои ҳисоб вобастагии баръакси ҳиссаи кредитҳоро дар маҷмӯи қарз бо тағйири вазни ҳоси сармоияи худӣ дар сохтори сарчашмаҳои маблағгузори фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳанд.

Солҳои 2007-2017 вазъият тағйир ёфта, ин дар афзоиши нишондиҳандаи интегралӣ ҷолибияти сармоягузори кишоварзӣ зоҳир мегардад. Дар натиҷаи афзудани даромаднокии сармоия ва татбиқи барномаҳои солимосозии молиявӣ ҳиссаи қарзи муҳлатгузаштаи кредиторӣ дар активҳои корхонаҳои кишоварзӣ рӯ ба коҳиш ёфт. Афзоиши мустақилияти молиявии корхонаҳо ба 1%, боиси ба 0,34% кам шудани ҳиссаи кредитҳои мегардад.

Дар баробари ин, таҳлили сохтори амволу уҳдадорӣ корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар солҳои 2010- 2017 нишон медиҳад, ки бино бар норасоии қарзҳои дарозмуддат активҳои ғайригардон асосан аз ҳисоби воситаҳои худӣ маблағгузори мешаванд. Аз ин рӯ, ҳиссаи сармоияи худӣ дар сохтори сарчашмаҳои муассисот тақрибан баробари ҳиссаи активҳои ғайригардон мебошад.

Дар қатори тағйирёбии уҳдадорӣ муҳлатгузаштаи корхонаҳо, ба зиёдшавии қарзҳои афзоиши даромаднокии соҳаҳо ва ҳам миқдори корхонаҳои даромадноқ таъсир мерасонад. Дар маҷмӯъ ин ду омил дар шароити баробар ҳиссаи қарзҳоро ба 0,6% зиёд карда метавонанд. Ба ғайр аз ин, таҳлил

нишон дод, ки қарзҳои муҳлатгузашта, инчунин аз ҳисоби воситаҳои худӣ дар натиҷаи пешбурди хоҷагидорӣ даромаднок пардохта мешаванд, зеро қарзи напардохтаи давраҳои пешин зиён аст, ки пардохтани он аз ҳисоби кредит дар шароити даромаднокии паст ё зиён маънӣ надорад.

Ба ин васила, даромаднокии сармоя омили муҳими афзоиши сармоягузориҳои худӣ ва қарзӣ мебошад. Сатҳи баланди даромадноқӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ҳаҷми лозимаи сармояро новобаста ба арзиши бозори он қалб намоянд [3.7].

Ҳамин тариқ дар ҳулосаи мақола қайд кардан лозим аст, ки самтҳои афзалиятнокии қалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ бояд бо самтҳои сиёсати сохторӣ, сармоягузорӣ ва иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии узвӣ дошта бошанд. Ин самтҳо: ташкил кардани истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои муштаракӣ мудоғиба; ҷорӣ кардани технологияҳои нави пурсамар дар кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари КАС; рушди зерсохтори соҳибкорӣ, аз ҷумла зерсохтори содироти маҳсулоти коркардшуда; истифодаи саноатии таҳқиқоти илмӣ-назариявӣ ва коркардҳои озмоишию созандагии олимони кишвар, дар комплекси агросаноатӣ.

Адабиёт

1. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология практика: монография // Д.О. Кандиёрова – Душанбе, 2006. - 179 с.
2. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства // Р.Р. Кудратов- Душанбе: Статус, 2005. – С.138
3. Мадаминов А.А. и др. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей основа устойчивого развития аграрного сектора // А.А. Мадаминов / Кишоварз - ТАУ, 2004. - № 4. - 71 с.
4. Маркс К. Сборник. Соч.- 2-ое изд / К. Маркс, Ф.Энгельс Капитал - М.: Политическая литература, 1978. - Т.24 -556 с.
5. Пиризода Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования // Дж. С. Пиризода Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук - Душанбе, 2002. - №5-6. – С.137
6. Сергеев И.В., Организация и финансирование инвестиций: И.В. Сергеев Учеб. Пособие. // И.В. Сергеев, И.И. Веретенникова - М.: Финансы и статистика, 2000. - 172 с.
7. Weinrich G., Investitions analyse, Munchen; // U., Hoffman Wien; Hauser, 1989 literature 1978.- T-24 with 19

АННОТАЦИЯ

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье рассмотрены основные направления увеличения инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве республики. Исследованы современные тенденции инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве переходного периода. Дан подробный анализ при привлечении иностранных инвестиций в сельское хозяйство Республики. В зависимости от уровня инвестиционного потенциала, все предприятия отрасли можно разделить на группы, исходя из суммы баллов, т.е. суммарной оценки их инвестиционного потенциала, со средним уровнем, умеренным и с низким уровнем инвестиционного потенциала. Второй составляющей инвестиционной привлекательности предприятия является уровень его инвестиционного риска, который состоит из двух частных рисков - экономического и финансового. В качестве показателя, определяющего экономический риск, мы выбрали износ основных производственных фондов.

ANNOTATION

ATTRACTING INVESTMENT FOR SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT

In this article are considered the theoretical aspects of investment and investment activity in the agrarian sector of the Republic of Tajikistan. A retrospective anathesis of the historical theory and institutional foundation of investment as the main mechanism for the formation of a sustainable national economy. In this article also analysis to improve the economic recommendations, the effectiveness of investment in agriculture. A detailed analysis of the process of attracting foreign investment in agriculture of the Republic is given. Depending on the level of investment potential, all enterprises in the industry can be divided into groups based on the sum of points, i.e. the total assessment of their investment potential, with an average level, moderate and low level of investment potential. The second component of the investment attractiveness of the enterprise is the level of its investment risk, which consists of two private risks - economic and financial. As an indicator of economic risk, we chose depreciation of fixed assets.

Key words: investments, investment activity, investment attractiveness, investment attractiveness rating financial, credit and commodity investments.